

Από την Έκθεση Ιδεών στη διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσας. Τα βιβλία *Νεοελληνική Γλώσσα για το Γυμνάσιο* (1983-2006) και *Έκφραση Έκθεση για το Λύκειο* (1986-σήμερα)

Ευσεβία ΧΑΣΑΠΗ-ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο παρελθόν, η χρήση της νεοελληνικής γλώσσας θεωρούνταν γνωστή από τους μαθητές της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, οι οποίοι καλούνταν να εκφράσουν τις απόψεις τους σε δοκιμακό λόγο στο «μάθημα» Έκθεση Ιδεών. Αυτός ο τρόπος «διδασκαλίας» θεωρήθηκε ανεπαρκής, σύμφωνα με τις σύγχρονες θεωρίες που αντιμετώπιζαν τη γλώσσα ως φαινόμενο της όλης νοητικής συγκρότησης του ανθρώπου. Σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση της αλλαγής αποτέλεσε η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1976, με την καθιέρωση της διδασκαλίας της δημοτικής γλώσσας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, ενώ προεξοφλήθηκε ο σχεδιασμός της «Λειτουργικής Γραμματικής» που θα ενοποιούσε τα γραμματικά και τα συντακτικά φαινόμενα. Το 1982 συγκροτήθηκε ομάδα εργασίας με στόχο την ανανέωση του τρόπου της γλωσσικής διδασκαλίας στο Γυμνάσιο και ακολούθησε το 1983 η πειραματική διδασκαλία του Α΄ τεύχους της *Νεοελληνικής Γλώσσας*. Το 1984-85 άρχισε η συστηματική διδασκαλία των δύο πρώτων τευχών στις δύο πρώτες τάξεις του Γυμνασίου. Το 1985-86 με αναθέρηση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου κατανεμήθηκε η ύλη σε τρία τεύχη, ένα για κάθε τάξη του Γυμνασίου. Το 1985 συγκροτήθηκε ομάδα εργασίας για τη συγγραφή αντίστοιχων βιβλίων για το Λύκειο. Το 1986-87 διδάχθηκε πειραματικά μέρος του υλικού της Α΄ Λυκείου και το 1987-88 της Β΄. Το 1989 κυκλοφόρησε το Γ΄ τεύχος. Στην εισήγηση εξετάζεται η ιστορία και η συμβολή στη διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας των εγχειριδίων αυτών.

ABSTRACT

In the past the use of the Modern Greek Language was considered a given for the students of Secondary Education who were requested to express their views in an essay-type language during the lesson of Composition. The way of teaching was considered inadequate, according to modern theories, which regarded the language as a phenomenon of the whole mental composure of a person. An important step towards the change was the educational reform of 1976 with the establishment of the “demotic” language in the Secondary Schools while the planning of a “functional grammar” which would unify the grammatical and syntactical phenomena was announced. In 1982 a work group was established targeting the renewal of the way of teaching the language in High School which was followed by the experimental teaching of the first issue of *Modern Greek Language* in 1983. In 1984-85 the systematic teaching of the first two issues began in the first two grades of High School. In 1985-86 with the review by the Pedagogic Institute the material was divided in three issues, one for each class of High School. In 1985 a work group was established for the writing of equivalent books for Senior High School. In 1986-87 part of the tenth grade material was taught experimentally and so was the eleventh grade material in 1987-88. In 1989 the third issue was published. The history and the contribution of these books to the teaching of Modern Greek Language is being examined in this review.

Υπάρχει μία σημαντική στιγμή στην ιστορία της εκπαίδευσης μετά τη Μεταπολίτευση. Πρόκειται για τη σύσκεψη αντιπροσώπων της Εκπαίδευσης, των Γραμμάτων και των Επιστημών στις 27 Ιανουαρίου 1976 υπό την προεδρία του πρωθυπουργού Κ. Καραμανλή επί υπουργού Παιδείας Γ. Ράλλη, με θέμα την αναμόρφωση της Γενικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης. Σε ό,τι αφορά τη διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσας, σηματοδοτεί μία νέα αρχή: η δημοτική γλώσσα και η γραμματική της μπήκαν στα σχολεία, με την αναπροσαρμογή της *Νεοελληνικής Γραμματικής* του Μ. Τριανταφυλλίδη από το ΚΕΜΕ (ΟΕΔΒ, 1976) (Τσολάκης, 1976:21-28, Τσολάκης, 1990:5-14, Τσολάκης, 1995), ενώ συγχρόνως σχεδιάστηκε και προαναγγέλθηκε η «λειτουργική Γραμματική» (Τσολάκης, 1976:21-28, Τσολάκης, 1995), που θα αρχίσει να γίνεται πραγματικότητα το 1982 με τη συγκρότηση επιτροπής για τη συγγραφή των βιβλίων της Νεοελληνικής Γλώσσας για το Γυμνάσιο (Τσολάκης, 1985:41-63, Τσολάκης, 1995:62-82). Σύμφωνα με τον Τσολάκη, το κείμενο «Για μια λειτουργική γραμματική», 1976, αποτέλεσε το πρόπλασμα ενός κειμένου που συζητήθηκε το 1982 στο Τμήμα Μέσης Εκπαίδευσης του ΚΕΜΕ, για να συμπεριλάβει, όταν διαμορφώθηκε οριστικά, κάποιες θεμελιώδεις αρχές πάνω στις οποίες εργάστηκε η ομάδα εργασίας για τη συγγραφή των βιβλίων της Νεοελληνικής Γλώσσας του Γυμνασίου (Τσολάκης, 1976:21-28, Τσολάκης, 1995:152).

Η έκδοση των βιβλίων της Νεοελληνικής Γλώσσας αποτελεί μία ολοκληρωμένη προσπάθεια, μοναδική στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, που στηρίχτηκε σε συγκεκριμένο θεωρητικό υπόβαθρο, το οποίο συμφωνήθηκε σε κοινή σύσκεψη ΚΕΜΕ και ομάδας εργασίας και λαμβάνει υπόψη του τη γλωσσική νεοελληνική πραγματικότητα, τη σημασία της μητρικής γλώσσας για τη διδασκαλία και τον ευρωπαϊκό προβληματισμό (Τσολάκης, 1983:58-70, Τσολάκης, 1976:21-28, Τσολάκης, 1990:5-14, 1995:16-164). Το κυριότερο, «γλώσσα σημαίνει επικοινωνία και δημιουργία» (Τσολάκης, 1995:65-66).

«Η γλώσσα [...] αναδύεται ως κοινωνικό προϊόν μέσα από την ανθρώπινη κοινότητα με πλήθος γλωσσικές ποικιλίες, που στοιχούν στις κοινωνικές ποικιλίες. Η γλώσσα δηλαδή λειτουργεί σε πολλά επίπεδα και ανθίζει με ποικίλους τρόπους προφορικού και γραπτού λόγου, δημιουργώντας αμέτρητα κείμενα: που γράφονται και ακούγονται, ποιητικά και πεζά, λόγια και λαϊκά, περιγραφικά και αφηγηματικά, αποδεικτικά και κριτικά, πολιτικά και ρητορικά, ιστορικά και φιλοσοφικά, του θεάτρου και του κινηματογράφου, της τηλεόρασης και του ραδιοφώνου, των αθλητικών σχολίων και των θρησκευτικών τελετών, των τίτλων και των διαφημίσεων, της πιάτσας και του σαλονιού, του σπιτιού και της υπηρεσίας, κείμενα όλων των εκφάνσεων και όλων των στιγμών της ζωής, κείμενα, κείμενα, κείμενα, που ασταμάτητα υφαίνουν τις σχέσεις μας, την επικοινωνία μας, τον πολιτισμό μας.» (Τσολάκης, 1990:127, Τσολάκης, 1995:160).

Το σχολικό έτος 1983-84 ένα μέρος του βιβλίου *Νεοελληνική Γλώσσα* διδάσκεται πειραματικά σε ορισμένα σχολεία, κάτι το οποίο γίνεται για πρώτη φορά για διδακτικό βιβλίο πριν από την οριστική έκδοσή του. Το σχολικό έτος 1984-85 κυκλοφόρησαν από τον ΟΕΔΒ και άρχισαν να διδάσκονται τα δύο τεύχη του βιβλίου *Νεοελληνική Γλώσσα για το Γυμνάσιο*, αντίστοιχα στην Α', Α' τεύχος, 20 ενότητες (Κάνδρος, Λανάρης, Μουμτζάκης, Τάνης, Τσολάκης, 1984Α) και Β' τάξη, Β' τεύχος, ενότητες 21-38 (Κάνδρος, Λανάρης, Μουμτζάκης, Τάνης, Τσολάκης, 1984Β). Συγχρόνως εκδόθηκε και το *Βιβλίο του καθηγητή*, στο οποίο περιέχεται απαραίτητο συμπληρωματικό υλικό για τον διδάσκοντα και ενδεικτικές απαντήσεις σε ορισμένο αριθμό ασκήσεων. Και τα δύο τεύχη ανταποκρίνονται με συνέπεια στις προγραμματικές αρχές με βάση τις οποίες γράφτηκαν και υπερβαίνουν τα θεωρητικά και αισθητικά δεδομένα της εποχής τους.

Περιέχουν κείμενα που καλύπτουν όλο το φάσμα του νεοελληνικού λόγου. Ανάμεσα σε λογοτεχνικά κείμενα, συναντάμε κείμενα πληροφοριακά, επιστημονικά, και εκπαιδευτικά, ημερολόγια, προγράμματα της τηλεόρασης, στατιστικές, μαγειρικές συνταγές, αποσπάσματα από οδηγό μουσείου, συνεντεύξεις, σταυρόλεξα, έτσι ώστε ο λόγος που διδάσκονται οι μαθητές να προσαρμόζεται στις ανάγκες της επικοινωνίας που κάποια στιγμή θα αντιμετωπίσουν, για να είναι «επικοινωνιακός και αποτελεσματικός» (Τσολάκης, 1995:258). Γι' αυτό άλλωστε και τα θέματα είναι επίκαιρα για την εποχή τους –πολλά εξακολουθούν να

είναι έως τις μέρες μας, επειδή το υλικό τους αντλείται από κάθε μορφή «ζέοντος λόγου» (Τσολάκης, 1983:58-70, Τσολάκης, 1995: 55).

Για τη διδασκαλία των βιβλίων αυτών απαραίτητη προϋπόθεση είναι η αναφορά στη *Νεοελληνική Γραμματική* του Τριανταφυλλίδη και το *Συντακτικό της Νεοελληνικής*. Μάλιστα, χωρίς τα βιβλία αναφοράς η διδασκαλία των νέων εγχειριδίων θεωρείται ελλιπής. Απαραίτητη επίσης είναι η χρήση λεξικού, όταν ζητείται από τους μαθητές να ασχοληθούν με λεξιλογικές ασκήσεις.

Ένα ακόμη στοιχείο που τα καθιστά πρωτοποριακά για την εποχή τους είναι η πολυτροπικότητά τους και ιδιαίτερα η σημασία που δίνεται σε αυτά στη λειτουργικότητα της εικόνας και στην αξιοποίησή της για διδακτικούς, παιδαγωγικούς και αισθητικούς σκοπούς. Άλλωστε, η εικονογράφηση-καλλιτεχνική επιμέλεια της πρώτης έκδοσης των δύο πρώτων τευχών είχε ανατεθεί στον καλλιτέχνη Τζώρτζη Παρμενίδη. Υποδεικνύεται, επιπλέον, ότι «θέματα για έκθεση μπορούν να αποτελέσουν και πολλά από τα σκίτσα ή πολλές από τις εικόνες του κειμένου. Εξάλλου ο στόχος ήταν αυτά να μην είναι διακοσμητικά αλλά λειτουργικά». Προτείνεται, λοιπόν, συνδυασμός εικόνων και κειμένων, η εξοικείωση του μαθητή στην ανάγνωση των κειμένων, με στόχο τη δημιουργία του ενδιαφέροντος για έρευνα και ερμηνεία και τονίζεται: «Πάντως πρέπει να μελετηθεί σοβαρά ο ρόλος της εικόνας στην παραγωγή του λόγου. Όχι μόνο του λόγου που περιγράφει ή που αφηγείται, αλλά και του λόγου που ερμηνεύει και κρίνει.» (Τσολάκης, 1985: 41-63, Τσολάκης, 1995: 81). Ας σημειωθεί ότι αξιοσημείωτος είναι και ο προβληματισμός που κατατίθεται σχετικά με την εικόνα και τη λειτουργία της, σε μία εποχή πολύ πριν κυκλοφορήσει το 1996 το σχετικό βιβλίο των G. Kress, T. V. Leeuwen (Kress, Leeuwen, 1996): «Ο φακός απομονώνει μια στιγμή και την καταψύχει, ενώ συνάμα την αποθανατίζει κιόλας. Για να ζωντανέψει πάλι, πρέπει να σκύψουν πάνω της δάσκαλος και μαθητές. Η θερμοκρασία τότε ανεβαίνει και το περιβάλλον της εικόνας αρχίζει να εκπέμπει μηνύματα, [...]. Η εικόνα από στατική γίνεται κινητική. Έτσι μπορούμε να έχουμε ζωντανό λόγο. Ωστόσο υπάρχει πάντα ο φόβος η εικόνα να μας παρασύρει με τη στατικότητα της σε ένα μονότονο, νωθρό και επιδερμικό λόγο. Για να τον αποφύγουμε [...] πρέπει να [...] να εισδύσουμε λ. χ. στην εικόνα και να αναζητήσουμε τη δυναμική των σχέσεων των εικονιζομένων.

Η διείσδυση στο εσωτερικό της εικόνας και η παραγωγή του λόγου μπορούν να γίνουν με πολλούς τρόπους. [...]. Επικρατεί γενικά η εντύπωση ότι η εικόνα είναι επίπεδη και προσφέρεται μόνο για περιγραφή. Αυτή την άποψη θα πρέπει ίσως να την αναθεωρήσουμε. Η εικόνα και το σκίτσο φαίνεται ότι προσφέρονται για κάθε είδους λόγο, επομένως για κάθε είδους έκθεση.» (Τσολάκης, 1985, Τσολάκης, 1995).

Εάν σκεφτεί κανείς ότι η έννοια του πολυγραμματισμού και η συμπληρωματική προς αυτήν έννοια της πολυτροπικότητας εισήχθηκε το 1996 (Κυπριώτης, 2006), γίνεται αντιληπτό πόσο σημαντικά από αυτήν την άποψη είναι τα βιβλία για την εποχή τους. Και, όταν λέμε πολυτροπικά, δεν εννοούμε ότι έχουν απλώς διακοσμηθεί με εικόνες, σκίτσα, φωτογραφίες κ. ά., αλλά ότι όλο αυτό το υλικό μπορεί και πρέπει να χρησιμοποιηθεί από τον διδάσκοντα για να αναδειχθεί εντέλει ο πλούτος των «αναπαραστάσεων». Τα δύο πρώτα τεύχη, εκτός από τις συμβατικές φωτογραφίες έργων τέχνης και ζωγραφίες φιλοτεχνημένες για το βιβλίο, που σχετίζονται με τη θεματική των ενότητων, περιείχαν πλήθος γελοιογραφιών (τεύχος Α', σ. 17, 18, 28, 53, 88, 89, 102, 207, 214, 215, 229, 286), ένθετα κείμενα στη μορφή που είχαν δημοσιευθεί (όπως Αστερίξ, σ. 120, 158, Σνούπυ, σ. 18, 49, 77, 99, 107, 178, κόμικς, σ. 195, 205, 219, 258, 283), διαφημίσεις και μικρές αγγελίες (σ. 105, 207, 271), εικονογραφημένες ιστορίες (σ. 138, 182), σταυρόλεξα (σ. 224) και χάρτες (σ. 252, 253).

Η πολυτροπικότητα δεν αναφέρεται, όμως, μόνο στην ύπαρξη του εικονογραφικού υλικού, αλλά και στη διάταξη της ύλης σε κάθε σελίδα, με τρόπους που να γίνεται ευανάγνωστη με τον καλύτερο δυνατόν τρόπο. Ο αριθμός κάθε ενότητας και τα περιεχόμενά της στο πάνω μέρος της σελίδας, η εναλλαγή διαφορετικού μεγέθους και πάχους χαρακτήρων, η ύπαρξη μικρών σκίτσων δίπλα στους τίτλους των κεφαλαίων (βλ. ενδεικτικά, τεύχος Α', σ. 24, 26, 27, 32), διαχωριστικών γραμμών ανάμεσα στις ενότητες, η χρήση έντονων στιγμών, τριγώνων και τετραγώνων, τα πλαίσια σε διάφορα σχέδια με μπλε χρώμα, όπως και ο τρόπος με τον οποίο επισημαίνεται η σημασία τους (βλ. π. χ. το σχέδιο της

σβούρας δίπλα στη λέξη «ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ» τοποθετημένη σε πλαίσιο, στη σ. 27, και τον μεγεθυντικό φακό δίπλα στο πλαίσιο που ορίζεται με διπλή γραμμή στη σ. 30 του Α' τεύχους) είναι κύρια χαρακτηριστικά. Η πολυτροπικότητα με την έννοια του πλούτου των αναπαραστάσεων και της αξιοποίησής του στο κείμενο 9 του Α' τεύχους, π. χ., αποδεικνύεται με τη χρήση διάφορων ευρηματικών τύπων πλαισίων, με τις εικόνες ποικίλων ειδών δελφινοειδών και φαλαινών και μίας έγχρωμης παραμυθένιας ζωγραφιάς στο τέλος της ενότητας, ενώ το επιμύθιο της ιστορίας που διάβασαν οι μαθητές στο εισαγωγικό κείμενο «Η πονηριά νικά τη δύναμη» οπτικοποιείται στο δεύτερο μέρος της ενότητας με μία ιστορία χωρίς λόγια, με το ηθικοπλαστικό δίδαγμα «Άκου γέρου συμβουλή και παιδεμένου γνώση».

Μολονότι η διαθεματικότητα αποτελεί νομοθετημένο στόχο της προτελευταίας μεταρρύθμισης (1997), η οποία επιβάλλεται να εφαρμοστεί με τη διδασκαλία του πρόσφατου πακέτου διδακτικών εγχειριδίων του Γυμνασίου, τα βιβλία, με τα οποία ασχολούμαστε, είναι διαθεματικά από αυτό καθαυτό το αντικείμενό τους: «Η γλώσσα, ως κατεξοχήν διαθεματικό και διεπιστημονικό αντικείμενο, προσφέρεται στη συνολική ανάγνωση και στη μέθοδο σχεδίων εργασίας, με τα οποία οι μαθητές μαθαίνουν πώς να εργάζονται, παράγουν προφορικό και γραπτό λόγο, κρίνουν, συγκρίνουν και συνθέτουν το τελικό τους κείμενο. Έτσι, εργαζόμενοι αξιοποιούν μεταγλωσσικές και μεταγνωστικές δεξιότητες, ασκούνται γλωσσικά, ευαισθητοποιούνται στη χρήση της γλώσσας και καλλιεργούν το λεξιλόγιό τους.» (Αργυροπούλου, Κατσιμπάρδης, 2006).

Κάθε ενότητα αποτελείται από τέσσερα μέρη: Α Κείμενο, Β Γλωσσικά στοιχεία, Γ Παραγωγικό-Ορθογραφία και Δ Έκφραση- Έκθεση, σοφά διατεταγμένα, ώστε ο μαθητής, ξεκινώντας από το γλωσσικό φαινόμενο στην ολότητά του, από ένα, δηλαδή, συγκροτημένο νοηματικά απόσπασμα, να συνεχίζει παρακολουθώντας τα γλωσσικά του στοιχεία μέσα από τη μελέτη ενός ορισμένου γλωσσικού φαινομένου και τον εντοπισμό κάποιων λέξεων που το συναποτελούν. Ολοκληρώνει, τέλος, τη γνώση του με την παραγωγή κειμένου, αφού, όμως, πρώτα κατατοπιστεί πάνω σε έναν μεγάλο αριθμό λέξεων που μπορεί να χρησιμοποιήσει, ασκηθεί στη χρήση τους ανάλογα με τις σημασιολογικές αποχρώσεις τους και συζητήσει με τους συμμαθητές του για το θέμα της ενότητας. Στην παραγωγή λόγου, γραπτού ή προφορικού, η εμπλοκή του είναι δεδομένη, αφού ό,τι του ζητείται να αναπτύξει προέρχεται από την εμπειρία του ή προκαλεί τη φαντασία του. Π.χ. στην ενότητα 9 του Α' τεύχους το κείμενο είναι απόσπασμα από το έργο του Θ. Ποταμιάνου «Ματιές στη θάλασσα» και έχει ως υπόθεσή του τον αγώνα δρόμου ανάμεσα σε ένα δελφίνο και έναν σπάρο. Πρόκειται για μία σύντομη ιστορία με αρχή, μέση και τέλος που ανταποκρίνεται στην προσληπτική ικανότητα των μαθητών της Α' τάξης. Στη συνέχεια, με παραδείγματα από το ίδιο το κείμενο θα διδαχθούν τα είδη των προτάσεων με βάση τη δομή, το περιεχόμενο, την ποιότητα και τη σχέση τους με τις άλλες προτάσεις, ασκούμενοι σε σχετικές ασκήσεις. Κατόπιν θα γνωρίσουν τα παράγωγα ρήματα και θα ασκηθούν στην ορθογραφία κάποιων από αυτά. Τέλος, θα ασχοληθούν με το θέμα «Θάλασσα», εμπλουτίζοντας το λεξιλόγιό τους μέσα από ένα πλήθος ασκήσεων, θα συζητήσουν πάνω σε ένα ενδιαφέρον θέμα, τη σωτηρία ενός ναυαγού από δελφίνο στον Ειρηνικό, και, τέλος, θα αναπτύξουν το δικό τους κείμενο, που είτε θα ανακαλεί μία εμπειρία τους, π. χ. «Ταξίδι με πλοίο», «Διακοπές κοντά στη θάλασσα», ή θα απευθύνεται στον πλούτο της παιδικής φαντασίας τους, π. χ. «Με τη στολή του δύτη στο βυθό της θάλασσας». Αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι ότι οι μαθητές παράγουν λόγο, προφορικό ή γραπτό, εκτεταμένο ή σύντομο εκτάσεως μίας παραγράφου, με περιεχόμενο το οποίο γνωρίζουν, έχοντας στη διάθεσή τους το κατάλληλο λεξιλόγιο για να ανταποκριθούν από κάθε άποψη, περιεχομένου και έκφρασής του, με τον κατά το δυνατόν καλύτερο τρόπο.

Σημαντικό στοιχείο είναι η οργάνωση της ύλης με κέντρο έναν θεματικό κύκλο, ο οποίος ανταποκρίνεται στα ενδιαφέροντα και την προσληπτική ικανότητα των μαθητών αυτής της ηλικίας. Εάν εξετάσουμε το γραμματικό μέρος, όπου τα παραδείγματα προέρχονται από τα κείμενα του συγκεκριμένου κύκλου και συνυπολογίσουμε ότι και τα λεξιλογικά ανταποκρίνονται στο περιεχόμενο του κύκλου αυτού, μπορούμε να καταλάβουμε τη σημασία μιας τέτοιας οργάνωσης για το μαθητή, ο οποίος μέχρι τότε στο μάθημα της έκθεσης καλούνταν να τοποθετηθεί και να αναπτύξει ένα θέμα για το οποίο δεν είχε προετοιμαστεί, γενικώς γνώριζε, χωρίς όμως να το κατέχει σε βαθμό τέτοιο που να μπορεί να το επεξεργαστεί με επιτυχία. Με τα βιβλία αυτά έχει στη διάθεσή του ένα πληροφοριακό υλικό

με βάση το οποίο μπορεί να διαμορφώσει άποψη και να πάρει θέση τεκμηριωμένα απέναντι στο θέμα που καλείται να αναπτύξει, με τη βοήθεια μάλιστα ενός κατάλληλου λεξιλογίου, το οποίο έχει ήδη επεξεργαστεί

Το σχολικό έτος 1985-86 έγινε, στο πλαίσιο του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, η πρώτη αναθεώρηση των διδακτικών αυτών εγχειριδίων από νέα πρόσωπα, χωρίς να ζητηθεί για τον σκοπό αυτό η συμμετοχή της ομάδας που τα είχε συγγράψει, ενώ τα ονόματα των μελών της αναφέρονται ως συγγραφείς. Στην αναθεωρημένη έκδοση των βιβλίων η ύλη κατανέμεται σε τρία τεύχη, ένα για κάθε τάξη του Γυμνασίου: Α΄, ενότητες 1-18 (Κάνδρος, Λανάρης, Μουμτζάκης, Τάνης, Τσολάκης, 1994Α), Β΄ 19-31 (Κάνδρος, Λανάρης, Μουμτζάκης, Τάνης, Τσολάκης, 1994Β) και Γ΄ 32-42 (Κάνδρος, Λανάρης, Μουμτζάκης, Τάνης, Τσολάκης, 1994 Γ). Ο τυπογραφικός σχεδιασμός παραμένει ο ίδιος και η αντικατάσταση κάποιων εικόνων από άλλες γίνεται με φειδώ και όταν η κατάσταση το επιβάλλει. Έτσι, π. χ., αντικαθίστανται όλες οι εικόνες με τον Σνούπυ, αφού ο χάρτινος αυτός ήρωας παύει να είναι στις προτιμήσεις των παιδιών και δεν έχει, συνεπώς, απήχηση.

Γενικά οι αλλαγές δεν είναι θεαματικές. Η αναθεώρηση σεβάστηκε εν πολλοίς το υλικό και εργάστηκε με βάση αυτό, αφαιρώντας με περίσκεψη, αντικαθιστώντας με προσοχή και προσθέτοντας με τρόπο ώστε να εμπλουτιστεί κυρίως το τέταρτο μέρος με την προσθήκη και άλλων κειμένων. Σε ό,τι αφορά το Α΄ τεύχος, ελάχιστες αφαιρέσεις στερούν ενδιαφέρον υλικό, με το οποίο καλό θα ήταν να εξοικειώνονται οι μαθητές, όπως, π. χ. η παράλειψη του στατιστικού πίνακα των σ. 112-113 και η συνταγή της σ. 150. Οι αντικαταστάσεις αφορούν κυρίως σε εικόνες (όπως αυτές του Σνούπυ και τα διακοσμητικά ιδεογράμματα του J. Bissier), οι οποίες αντικαθίστανται από γελοιογραφίες και έργα τέχνης (π. χ. του Γαϊτή), που ανταποκρίνονται στην αισθητική αυτής της ηλικίας. Σε μία αμήχανη ενότητα, την 13, από την οποία έλειπε το λεξιλόγιο και τα θέματα για συζήτηση και επεξεργασία αναφέρονταν στη θάλασσα, το βιβλίο εμπλουτίζεται με μία ενότητα για τη μουσική. Πρόκειται για την περίπτωση της προσθήκης ενός νέου θεματικού κύκλου που δεν υπήρχε στην πρώτη έκδοση. Εντύπωση προκαλεί για τα εκπαιδευτικά δεδομένα εκείνης της εποχής η αντικατάσταση στην ενότητα αυτή των δύο αποσπασμάτων του Φώτη Κόντογλου (από *Τ' Αϊβαλί, η πατρίδα μου*) από ένα κείμενο της μαθήτριας Δήμητρας Τρυπάνη, που βραβεύτηκε στον παιδικό διαγωνισμό διηγήματος 1984 της Γιουροβίζιον με τίτλο «Η περιπέτεια του πλανήτη των τραγουδιστών».

Οι προσθήκες γενικά είναι πολλές. Πρώτα υπάρχουν προσθήκες νέου υλικού: επαναληπτικών ασκήσεων μετά τις ενότητες 1-6, 7-12 και 12-18 και ενός παραρτήματος στο τέλος του βιβλίου, «I Τα πάθη των φθόγγων II Συμπληρωματικά στοιχεία για τα λεκτικά σύνολα», το οποίο βρισκόταν στο τέλος του Β΄ τεύχους. Κυρίως, όμως, προστίθενται κείμενα και φωτογραφίες στο τέταρτο μέρος, που πλουτίζουν το ήδη υπάρχον υλικό. Ιδιαίτερα αναφέρουμε τα κείμενα για τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές με ανάλογη φωτογραφία (σ. 50), τη φωτογραφία του πατέρα που ταΐζει το παιδί του στην ενότητα 6, κείμενα για τα επαγγέλματα που έχουν ζήτηση και την ανεργία στην ενότητα 7, έγχρωμες και ασπρόμαυρες φωτογραφίες στην ενότητα 8, και κείμενα για το Εθνικό Θέατρο και τον Φώτο Πολίτη, απόσπασμα από τον *Άμλετ*, παραθέματα από δηλώσεις των ανθρώπων του θεάτρου και θεατρική κριτική στην ίδια ενότητα, ποιήματα του Σεφέρη, του Καββαδία, του Ελύτη και του Ρίτσου, αποσπάσματα πεζών του Καρκαβίτσα και του Κουμανταρέα και ωραίες φωτογραφίες έργων των Εγγονόπουλου, Γουναρόπουλου, Πατρικαλάκη και Θεόφилου. Γενναία είναι η αύξηση των κειμένων στις ενότητες 11 και 12, πέντε και τουλάχιστον οχτώ, αντίστοιχα. Ορισμένες παρεμβάσεις, όπως αυτή της ενότητας 13 ήταν μάλιστα αναγκαίες. Έτσι η ενότητα 15 της πρώτης έκδοσης, που αναφερόταν στα φυτά, όπως και η προηγούμενή της, η 14, αντικαθίσταται από μία ενότητα σχετική με την υγεία και τα ατυχήματα, ενώ το λεξιλόγιό της μεταφέρεται στην προηγούμενη. Επίσης στην ενότητα 17 προστίθεται ως εισαγωγικό κείμενο («Μιστράς» του Ν. Καζαντζάκη από το *Ταξιδεύοντας*), που στην πρώτη έκδοση δεν υπήρχε, και «περιγραφή προσώπου, χώρου, αντικειμένου», με την παράθεση μάλιστα τριών επιπλέον κειμένων. Οι ενότητες 19 και 20 αριθμούνται στο Β΄ τεύχος.

Συμπερασματικά, σε ό,τι αφορά το Α, «Κείμενο», οι αλλαγές είναι περιορισμένες, σε ό,τι αφορά το Β, «Γλωσσικά στοιχεία», δεν αλλάζει τίποτε και εξετάζονται τα ίδια γλωσσικά στοιχεία, με την προσθήκη των επαναληπτικών ασκήσεων, στην οποία ήδη αναφερθήκαμε,

και το ίδιο ισχύει και για το Γ, με αύξηση του αριθμού των λέξεων του λεξιλογίου σε κάποιες περιπτώσεις και του αριθμού των ασκήσεων. Το Δ εμπλουτίζεται, όπως ήδη αναφέραμε, με δύο νέους θεματικούς κύκλους («Η μουσική», ενότητα 13, και «Υγεία-Ατυχήματα», ενότητα 15), αλλά και κάθε σχεδόν ενότητα με νέα κείμενα.

Τα ίδια ισχύουν και για την αναθεώρηση του Β' τεύχους και την κατανομή της ύλης του σε δύο τεύχη. Η ενότητα 19, που αναφερόταν στο ποδήλατο, αντικαθίσταται από άλλον θεματικό κύκλο («Παιχνίδια-Δώρα») και άλλο εισαγωγικό κείμενο. Επίσης αξιοσημείωτη είναι η προσθήκη δύο νέων ενότητων στο αναθεωρημένο Γ' τεύχος, ενότητα 39 «Υπάλληλοι γραφείου. Έγγραφα», με επιπλέον συνοδευτικό υλικό σε ό,τι αφορά το Β, «Τα μόρια», και σε ό,τι αφορά το Γ, «Σημασίες και χρήσεις μορίων», και 40 «Η τοπιογραφία-Η ζωγραφική», Β «Η στίξη» και Γ «Τα λεξικά και η χρήση τους». Γενικά, δύο ενότητες, οι 19 και 20, εντάσσονται στα περιεχόμενα του Β' τεύχους, όπως και οι ενότητες 21-32. Οι ενότητες 33-38 εντάσσονται στο Γ' τεύχος, στο οποίο προστίθενται ακόμη δύο (39, 40). Και στα δύο αυτά αναθεωρημένα τεύχη παρεμβάλλονται επαναληπτικές ασκήσεις, όπως και στο Α' τεύχος (μετά τις ενότητες 9-24 και 25-32 στο Β' τεύχος και 33-40 στο Γ' τεύχος), λεξιλογικές ασκήσεις, επιπλέον θέματα για συζήτηση και έκθεση, επιπλέον κείμενα στο Δ μέρος.

Συμπερασματικά, και στα τρία τεύχη αυξάνεται ο αριθμός των σελίδων κατά 355 και του αριθμού των ενότητων κατά δύο και καταβάλλεται προσπάθεια να εξορθολογιστεί η κατανομή της ύλης με την κατανομή του διδακτικού υλικού στις τρεις τάξεις του Γυμνασίου. Να σημειωθεί ότι ποσοτικά μόνο ένα σύνολο περίπου 100 σελίδων είναι νέο υλικό (διδακτική ύλη που δεν υπήρχε στα προηγούμενα τεύχη), που προστίθεται κατά την αναθεώρηση.

Κατά το σχολικό έτος 1987-88, ο Τομέας της Παιδαγωγικής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, με ανάθεση και χρηματοδότηση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, διεξήγαγε έρευνα για την αποτελεσματικότητα και την επίτευξη των στόχων του Αναλυτικού Προγράμματος της γλωσσικής διδασκαλίας που εφαρμόστηκε το σχολικό έτος 1984-85 με τα εγχειρίδια *Νεοελληνική Γλώσσα για το Γυμνάσιο*, τεύχη Α'-Γ'. Με την έρευνα, που άρχισε τον Ιανουάριο του 1988 και ολοκληρώθηκε τον Μάιο του 1990, διαπιστώθηκε ότι βελτιώθηκαν οι γλωσσικές επιδόσεις των μαθητών και μεγαλύτερη θετική επίδραση υπήρξε σε μαθητές που προέρχονταν από χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα και είχαν χαμηλότερες επιδόσεις. Και κάτι επίσης σημαντικό: στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι καθηγητές θεωρούν τη μορφή του βιβλίου ικανοποιητική (93%), το περιεχόμενο επαρκές (87,6%) και από διδακτική άποψη ικανοποιητικό (68,3%) (Ξωχέλλης, Κελπανίδης, Τερζής, Καψάλης, Χοντολίδου, Δάρα, 1991:5-29, Κελπανίδης, 1996:129-152). Τα αποτελέσματα της έρευνας υποβλήθηκαν στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο και στο Υπουργείο Παιδείας, χωρίς όμως να υπάρξει από την πλευρά τους ενδιαφέρον. «Και να σκεφτεί κανείς ότι είναι η μόνη σοβαρή (εμπειριστατωμένη και τεκμηριωμένη) έρευνα που έχει διεξαχθεί για τη διδασκαλία της γλώσσας από ιδρύσεως του νεοελληνικού κράτους.» (Τσολάκης, 1995:381-390). Τα στοιχεία είναι αποκαλυπτικά. Κατά την πρώτη φάση, 1987-88, συμμετείχαν 50 τάξεις Γυμνασίου (1.500 μαθητές), 50 τάξεις Λυκείου (1.500 μαθητές) και 10 τάξεις Λυκείου («διπλές») (150 μαθητές). Κατά τη δεύτερη φάση, 1988-89, συμμετείχαν 23 τάξεις Λυκείου από Μακεδονία και Αττική (550 μαθητές), 420 τάξεις Λυκείου και 850 φιλόλογοι καθηγητές Γυμνασίου και Λυκείου. Αναφερόμαστε σε 2.250 ερωτηματολόγια που συμπλήρωσαν μαθητές και 560 οι καθηγητές Γυμνασίου.

Αυτό το οποίο πρέπει να τονιστεί έως το σημείο αυτό είναι η ευρύτητα ενός προγράμματος γλωσσικής διδασκαλίας, το οποίο περιελάμβανε τη συγγραφή βιβλίων, την πειραματική εφαρμογή τους, τη μεθοδική διδασκαλία τους, την αναθεώρησή τους και την αξιολόγησή τους, για πρώτη και ίσως μοναδική φορά στην Ελλάδα.

Τα νέα δεδομένα στον χώρο της θεωρίας επέβαλαν τη δεύτερη αναθεώρηση των βιβλίων *Νεοελληνική Γλώσσα για το Γυμνάσιο*, που πραγματοποιήθηκε το 2001 από ομάδα, η οποία αποτελείται από τρία από τα μέλη της ομάδας συγγραφής (Χ. Λ. Τσολάκης, Π. Κάνδρος, Δ. Τάνης) και επιπλέον από ορισμένα νέα πρόσωπα (Κ. Αδαλόγλου, Φ. Μπέκας, Χ. Πούχα, Τ. Χρυσαφίδου, Κ. Μαυροειδή). Τα νέα τεχνικά δεδομένα στον χώρο της τυπογραφίας και της αισθητικής επιβάλλουν επιπλέον τη συμμετοχή μίας «δημιουργικής ομάδας», που θα ασχοληθεί με τα εξώφυλλα των βιβλίων και την επιμέλεια των ενότητων

(Γιώργος Αγγελίδης), την ηλεκτρονική σελιδοποίηση και την τεχνική επιμέλεια (Θεόφιλος Ζαχαριάδης) και την εικονοθεσία και την επιμέλεια της εικονογράφησης (Γιώργος Μεταξιώτη, Αναστάσιος Α. Μπάρμπας). Η συμμετοχή της επιβάλλεται και από τα νέα θεωρητικά δεδομένα, αφού η πολυτροπικότητα ως «η μορφή παρουσίασης ενός πολιτισμικού προϊόντος στο οποίο περιέχονται και συνδυάζονται περισσότεροι από έναν σημειωτικοί πόροι (modes), όπως ο γραπτός λόγος, ο προφορικός λόγος, η εικόνα, η φωτογραφία, το σχέδιο-σκίτσο, το σχεδιάγραμμα, το χρώμα, η γραμματοσειρά, η κινούμενη εικόνα, η μουσική, ο ήχος, ο ρυθμός, οι χειρονομίες» (Χατζησαββίδης, Γαζάνη, 2005:27), αρχίζει να υποστηρίζεται θεωρητικά (Μπενέκος, 1990, Kalantzis & Cope, 1999).

Τα αναθεωρημένα βιβλία, πριν από την αποδοχή της πολυτροπικότητας ως διδακτικής μεθόδου (που θεσμοθετείται από φέτος, 2011), αποτελούν «μορφή πολυτροπικού κειμένου», γιατί περιέχουν γραπτά κείμενα που «εκμεταλλεύονται την οπτική τους δύναμη και χρησιμοποιούν εικονοποιητικά τεχνάσματα πολλαπλασιάζοντας τις εκφαστικές δυνατότητες του γραπτού μηνύματος που αξιοποιείται πλέον ως οπτικό υλικό» (Γρόσδος, 2011:67, Γιαννικοπούλου, 2002:1-23, Γιαννικοπούλου, Παπαδοπούλου, 2004:81-96).

Σύμφωνα με τον Διονύση Τάνη, η δεύτερη αυτή αναθεώρηση δεν ήταν «μία απλή γραφειοκρατική διαδικασία», αλλά υπήρχε στη σκέψη των συγγραφέων ήδη από την πρώτη έκδοση. Για τον λόγο αυτό, πολύ πριν από την αναθεώρηση, φιλόλογοι κλήθηκαν δειγματοληπτικά να απαντήσουν σε ένα ερωτηματολόγιο. Επιπλέον, η επιτροπή αναθεώρησης έλαβε υπόψη της την έρευνα της ομάδας Π. Ξωχέλλη κ. ά αλλά και άλλες παρατηρήσεις (του Ναπολέοντα Μήτση, καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, και του Θ. Μπόλλα, σχολικού συμβούλου). Δεν επρόκειτο για τη συγγραφή νέων βιβλίων, γιατί και τα ήδη υπάρχοντα εξέταζαν τη γλώσσα, διαπλέκοντας τα μορφοσυντακτικά φαινόμενα με την παραγωγή λόγου· το ζητούμενο ήταν η εξισορρόπηση των γλωσσικών στοιχείων με την παραγωγή και την πρόσληψη του προφορικού και του γραπτού λόγου. Η αναθεώρηση ακολουθεί τις αρχές του Προγράμματος Σπουδών για τη διδασκαλία της γλώσσας στο Γυμνάσιο και εξακολουθεί να διαπνέεται από τις βασικές παραδοχές της πρώτης έκδοσης των βιβλίων (Τάνης, 2003:166-167), δηλαδή, τη συστηματική ένταξη της γλωσσικής διδασκαλίας σε επικοινωνιακό πλαίσιο, την άσκηση των μαθητών στους τέσσερις τομείς του πλαισίου αυτού (ακούω, μιλώ, διαβάζω και γράφω) και του περιγραφικού, αφηγηματικού και αξιολογικού τρόπου και των μείξεών τους, τη διδασκαλία των μορφοσυντακτικών φαινομένων από τη *Νεοελληνική Γραμματική* του Τριανταφυλλίδη και το *Συντακτικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*, με στόχο την ανάπτυξη της ικανότητάς των μαθητών να κάνουν τις σωστές επιλογές στις διαφορετικές περιστάσεις επικοινωνίας, και την αποδοχή της πολυτυπίας των γραμματικών μορφών.

Χαρακτηριστικός είναι ο περιορισμός της ύλης των γλωσσικών στοιχείων και δικαιολογημένος, γιατί την ίδια χρονιά εισάγεται το βιβλίο *Γλωσσικές ασκήσεις* (Κανδήρου, Πασχαλίδης, Ρίζου, 2001, Κανδήρου, Πασχαλίδης, Ρίζος, 2003:191-198), με στόχο να βοηθήσει τους μαθητές να ασκηθούν συστηματικότερα στα γλωσσικά φαινόμενα που διδάσκονται από τα βιβλία της Νεοελληνικής Γλώσσας (Τσολάκης, 2001: 7). Εκτός από αυτό υπάρχει μία άλλη αντίληψη για την οργάνωση γενικά της ύλης, η οποία θα υιοθετεί και στη συγγραφή των νέων βιβλίων του Γυμνασίου που κυκλοφόρησαν το 2007 και θα αποτελέσει θεσμοθετημένη βάση για τη διδασκαλία όλων των μαθημάτων και όχι μόνο τη γλώσσα. Πρόκειται για τη διαθεματικότητα, με έναν περισσότερο συγκροτημένο πλέον τρόπο από αυτόν με τον οποίο διαχέονταν στα παλαιά βιβλία. Η ύλη στα αναθεωρημένα βιβλία δεν οργανώνεται απλώς με κέντρο έναν θεματικό κύκλο και δεν αποτελεί ο κύκλος αυτός το γνωστικό μόνο αντικείμενο του μαθήματος, αλλά είναι μέσο και αφορμή για μία σειρά από δραστηριότητες που βοηθούν τους μαθητές να διευρύνουν τις γνώσεις τους και να μαθαίνουν πώς να μαθαίνουν. Ειρήσθω εν παρόδω ότι ένας από «τους τέσσερις πυλώνες της εκπαίδευσης», που σύμφωνα και με την έκθεση της UNESCO επικαλείται το Μείζον Πρόγραμμα Επιμόρφωσης για τη δημιουργία του Νέου Σχολείου, είναι και αυτός (Μείζον Πρόγραμμα Επιμόρφωσης, 2011:11). Για τον λόγο αυτό το κέντρο βάρους κάθε ενότητας είναι το τέταρτο μέρος, στο οποίο εκτός από κείμενα προστέθηκε η υποενότητα «προτάσεις για δραστηριότητες», διά των οποίων οι μαθητές, σε συνεργασία με το περιβάλλον τους, οικογενειακό και κοινωνικό, ασκούνται στον γραπτό και προφορικό λόγο σε πραγματικές

καταστάσεις επικοινωνίας, με αποτέλεσμα η γλώσσα να βρίσκει τη λειτουργικότητά της ως βασικό εργαλείο και μέσο για να συμμετάσχει το άτομο στην κοινωνική ζωή (Τάνης, 2001).

Το παραπάνω ορίζει και τον διαθεματικό χαρακτήρα ενός κατεξοχήν διαθεματικού μαθήματος, με τις προτάσεις για δραστηριότητες να κατευθύνουν τη δραστηριότητα των μαθητών σε διαθεματικά σχέδια εργασίας. Άλλωστε ο σκοπός αυτός, που επιδιώκεται με τη διδασκαλία, διατυπώνεται σαφώς: «[Τα βιβλία] συνδέουν τη γλωσσική διδασκαλία με τη διδασκαλία των άλλων μαθημάτων: με κείμενα για συζήτηση· με γλωσσικές ασκήσεις που αφορούν κείμενα των σχολικών βιβλίων άλλων μαθημάτων κτλ.» (Τσολάκης, Κάνδρος, Λανάρης, Μουμτζάκης, Τάνης, 2001:7).

Εκτός από τη διαθεματικότητα, μία άλλη καινοτομία που ανταποκρίνεται στα σύγχρονα εκπαιδευτικά δεδομένα είναι η εκπεφρασμένη επιδίωξη να εξοικειωθούν οι μαθητές «και με τη χρήση των σύγχρονων μέσων τεχνολογίας (ηλεκτρονικούς υπολογιστές, ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, διαδίκτυο κτλ.), εκμεταλλευόμενοι τις δυνατότητες που παρέχουν τα εν λόγω μέσα ως προς τη διδασκαλία της γλώσσας και ως προς τη γλωσσική επικοινωνία». Συγχρόνως, τονίζεται ο επικοινωνιακός χαρακτήρας του λόγου και η ανάγκη να καλλιεργηθεί η ικανότητα των μαθητών να τον χρησιμοποιούν για να ανταποκρίνονται σε συγκεκριμένες περιστάσεις επικοινωνίας, με συγκεκριμένο σκοπό. Έτσι ως έκθεση θεωρείται σαφώς πλέον κάθε κείμενο το οποίο γράφουν οι μαθητές με δεδομένο κάθε φορά πλαίσιο επικοινωνίας σε συγκεκριμένο αποδέκτη: γράμματα σε φιλικά πρόσωπα, επίσημες επιστολές, άρθρα σε εφημερίδα του σχολείου, εισηγήσεις σε μαθητικές συγκεντρώσεις για θέματα που τους αφορούν, ημερολογιακές καταγραφές, αλλά και κείμενα στα οποία εκφράζουν ελεύθερα τα συναισθήματα και τις σκέψεις τους για ορισμένα θέματα κτλ. (Τσολάκης, Κάνδρος, Λανάρης, Μουμτζάκης, Τάνης, 2001).

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι με τα αναθεωρημένα βιβλία εισάγεται ο πολυγραμματισμός με τη χρησιμοποίηση και αξιοποίηση της νέας τεχνολογίας αλλά και της εικόνας γενικότερα (CD, video, e-mail). Μάλιστα, στο βιβλίο του καθηγητή της Α΄ Γυμνασίου υπάρχει σύντομη μελέτη για την «Εικόνα ως εκπαιδευτικό παράδειγμα», στην οποία ορίζονται οι προϋποθέσεις για τη θετική θεώρησή της στην εκπαίδευση και μάλιστα «όχι αυτόνομα στο πλαίσιο ενός καλλιτεχνικού μαθήματος, αλλά [...] σε ένα ενιαίο πλαίσιο με τις άλλες επικοινωνιακές και γνωστικές δραστηριότητες» (Μεταξιώτης, 2001:85-87, Μπάρμπας, 2003:265-268). Δηλαδή, με τα βιβλία αυτά αντικείμενο μελέτης της γλωσσικής διδασκαλίας δεν είναι μόνο το γλωσσικό σημειωτικό σύστημα, και οι μαθητές, εάν τα διδαχθούν σωστά, μπορούν να αντιληφθούν ότι δεν νοηματοδοτούμε μόνο με τη γλώσσα, αλλά και με άλλα σημειωτικά μέσα. Ανεξάρτητα από το γεγονός εάν και κατά πόσο τα Αναλυτικά Προγράμματα ασχολούνταν με αυτή τη διάσταση των κειμένων, δηλαδή ως ποικίλων μορφών γραφής, τα βιβλία ήταν πολυτροπικά και βοηθούσαν στην εξοικείωση των μαθητών στην ανάγνωση αυτού του τύπου των κειμένων. Ας τονίσουμε ότι μόλις πρόσφατα άρχισε να καλλιεργείται το ενδιαφέρον αυτό, μολονότι ανέκαθεν οι διδάσκοντες χρησιμοποιούσαν τις εικόνες ως διδακτικό μέσο για μια περισσότερο ολοκληρωμένη παρουσίαση του μαθήματος. Τη σημασία αυτής της στροφής προς τον πολυγραμματισμό, μπορούμε να τον αντιληφθούμε αν αναλογιστούμε τον κυριαρχικό ρόλο του στο πρόγραμμα του Νέου Σχολείου (Μείζον Πρόγραμμα Επιμόρφωσης 2011B).

Όπως διαπιστώνεται από τα παραπάνω, η δεύτερη αυτή αναθεώρηση, αισθητικά άψογη, ήταν περισσότερο δραστική, όπως ακριβώς και πρέπει, αφού μετά από σχεδόν δεκαοκτώ έτη διδασκαλίας τα εκπαιδευτικά δεδομένα είχαν αλλάξει και επιτασσόταν η προσαρμογή των βιβλίων σε αυτά, χωρίς όμως να ανατρέπει την προηγούμενη κατάσταση. Σε ό,τι αφορά το περιεχόμενο κάθε τεύχους, οι 18 ενότητες του Α΄ μειώνονται σε 14, οι 14 του Β΄ σε 9 και παραμένει αμετάβλητος ο αριθμός των εννοιών του Γ΄, σε 8. Σε όλα τα τεύχη το θέμα κάθε ενότητας δηλώνεται στην αρχή, ανεξάρτητα από τον ακριβή τίτλο τού προς εξέταση κειμένου και δεν υπάρχουν επαναληπτικές ασκήσεις, όπως υπήρχαν στα προηγούμενα βιβλία. Σε ό,τι αφορά τη διευθέτηση της ύλης, οι αλλαγές φαίνονται θεαματικές, χωρίς όμως να θίγουν τη φιλοσοφία των βιβλίων. Κάθε ενότητα αποτελείται από τέσσερα μέρη: Α Εισαγωγικό κείμενο, Β Γλωσσικά στοιχεία, Γ Λεξιλόγιο και Δ Έκφραση-Έκθεση. Στα δύο πρώτα δεν επέρχεται καμία αλλαγή. Στο Γ και Δ υπάρχουν κάποιες διαφοροποιήσεις. Συγκεκριμένα, σε ό,τι αφορά το Γ, στην πρώτη αναθεώρηση, το λεξιλόγιο

το σχετικό με τη θεματική της ενότητας βρισκόταν στο Δ μέρος, «Έκφραση-Έκθεση», μαζί με τις σχετικές ασκήσεις, και ακολουθούσαν «Κείμενα και θέματα για συζήτηση», τα οποία συνοδεύονταν από ερωτήσεις, και μετά τα «Θέματα για Έκθεση». Στα αναθεωρημένα βιβλία το «Λεξιλόγιο» μετατίθεται στο Γ μέρος, μετά την εξέταση του σχηματισμού των λέξεων, και αποτελείται από ένα τμήμα στο οποίο εξετάζεται η παραγωγή λέξεων, από λέξεις σχετικές με τη θεματική της ενότητας, και από ένα τμήμα στο οποίο εξετάζεται ένα ορθογραφικό φαινόμενο. Στο Δ υπάρχουν «I Κείμενα και θέματα για προφορική και γραπτή έκφραση» και ένα δεύτερο μέρος «II Προτάσεις για δραστηριότητες», το οποίο έλειπε από την πρώτη αναθεώρηση και αποτελεί, όπως ήδη αναφέραμε, την καινοτομία των νέων τευχών, αφού κατά κάποιον τρόπο υποδεικνύει τη διαθεματική προσέγγιση της ύλης των βιβλίων. Στο πρώτο, όμως, τεύχος, στο Δ εξετάζονται επιπλέον κάποια βασικά θέματα σε πέντε ενότητες, 3 «Το περιεχόμενο των παραγράφων», 4 «Δομή της παραγράφου», 5 «Περιγραφή», 6 «Αφήγηση/ Δίγηση» και 7 «Συνοχή παραγράφου».

Για πρώτη φορά στην εκπαίδευση σημαντική θέση κατέχει η συστηματική εξοικείωση των μαθητών με τη χρήση των λεξικών. Από το Α' τεύχος αφαιρείται το Παράρτημα (I Τα πάθη των φθόγγων, II Συμπληρωματικά στοιχεία για τα λεκτικά σύνολα) και στη θέση του προστίθεται η μη αριθμημένη ενότητα που αναφέρεται στα λεξικά και τα είδη τους (Ερμηνευτικό, Ετυμολογικό, Λεξικό Συνωνύμων, Αντιθέτων, Παραγώγων κτλ., Επιθέτων, Ενωσιολογικό και Εικονόγραφο). Και το παράρτημα του Β' τευχούς είναι αφιερωμένο στα «λεξικά και τη χρήση τους» (Τσολάκης, Κάνδρος, Λανάρης, Μουμτζάκης, Τάνης, 2005B: 214). Παράρτημα υπάρχει και στο Γ' τεύχος (Τσολάκης, Κάνδρος, Λανάρης, Μουμτζάκης, Τάνης, 2005Γ:283-294), στο οποίο συμπεριλαμβάνεται υλικό («1. Το λεξιλόγιο της νεοελληνικής 2. Λέξη. Μόρφημα. Φράση. Στερεότυπη έκφραση. Περίφραση. Λεκτικό σύνολο. 3. Πάθη φθόγγων. Τελικό ν. 4. Διαφορετική χρήση λέξεων. 5. Η δομή της πρότασης. Η δομή του ονοματικού και του ρηματικού μέρους της επαυξημένης πρότασης: τα συστατικά τους στοιχεία από συντακτική άποψη») των παλαιών Α' («B Γλωσσικά στοιχεία: Οι λέξεις. Διάκριση των λέξεων στον προφορικό και γραπτό λόγο. Οι σημασιολογικές μονάδες. Τα μορφήματα. Σύνθετες λέξεις και περιφράσεις», σ. 37-43.) και Γ' τευχών («Γ Η πολυσημία των λέξεων», σ. 38-41). Στα αναθεωρημένα Β' και Γ' τεύχη εισάγεται η διδασκαλία της περίληψης (ενότητες 23 και 26, αντίστοιχα), που αποτελεί τμήμα της εξέτασης του μαθήματος της Νεοελληνικής Γλώσσας στις Πανελλαδικές Εξετάσεις, μετά το 1997.

Η ύλη σε ό,τι αφορά τα μορφοσυντακτικά στοιχεία παραμένει η ίδια. Αλλά και σε ό,τι αφορά τους θεματικούς κύκλους δεν υπάρχουν αλλαγές αλλά κάποιες δικαιολογημένες παραλείψεις, χωρίς ουσιαστικά να εξαιρείται κάποιο θέμα, εκτός από το θέμα της ενότητας 18 που αναφέρεται στη γη. Στο Α' τεύχος από τις 18 θεματικές ενότητες διατηρούνται οι 13 (σε αυτές συναριθμούμε και το θέμα για τη μουσική, ενότητα 3, που υπήρχε όχι επαρκώς αλλά σχετικώς αναπτυγμένο στην ενότητα 2 της αναθεώρησης), στις οποίες συμπεριλαμβάνεται και αυτή με τον τίτλο «Παιχνίδια. Δώρα», που υπήρχε στο Β' τεύχος, και οι θεματικές ενότητες που αφαιρούνται καλύπτονται από άλλες συναφείς. Η ενότητα 4 («Το δάσος») της πρώτης αναθεώρησης καλύπτεται από την ενότητα 4 («Άνθη. Κήποι» της δεύτερης αναθεώρησης, η 6 («Κοινωνικές σχέσεις») από τη 12 («Συγγενικές σχέσεις») και η 10 («Φαγητό. Τροφή») από τη 10 («Μαγειρική»), αντίστοιχα. Σε ό,τι αφορά το Β' τεύχος, οι 14 ενότητες γίνονται 9 με την παράλειψη 5 θεματικών κύκλων, και την ανάπτυξη μίας ενότητας σε δύο. Παραλείπονται: «Από τους αγώνες των Ελλήνων στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και της Επανάστασης του 1821», «Αστυνομία. Χωροφυλακή», «Γιορτές. Ευχές», «Οι πολιτικές χώρες», «Δικαστήρια. Δίκες». (Ας μη θεωρηθεί λανθασμένη η καταμέτρηση των θεμάτων της δεύτερης αναθεώρησης, γιατί, όπως αναφέραμε, η ενότητα 19 «Παιχνίδια. Δώρα» της αναθεώρησης συμπεριλήφθηκε στο Α' τεύχος, όπως και η ενότητα 32 «Τουρισμός» της πρώτης αναθεώρησης του Β' τευχούς, που συμπεριλήφθηκε στην ενότητα 13 της δεύτερης αναθεώρησης «Συγκοινωνία. Ταξίδια Τουρισμός»). Σε ό,τι αφορά το Γ' τεύχος, οι θεματικοί κύκλοι παραμένουν ως έχουν, με μικρές τροποποιήσεις (ο θεματικός κύκλος «Αλληλογραφία» της ενότητας 34 της πρώτης αναθεώρησης διευρύνεται στην ενότητα 25 της δεύτερης σε «Μέσα επικοινωνίας», ο θεματικός κύκλος «Εντιμότητα, ανεντιμότητα κτλ.» της ενότητας 38 της πρώτης αναθεώρησης διευρύνεται στην ενότητα 36 με τίτλο «Εμείς και οι άλλοι» της δεύτερης, με εξαίρεση έναν, τη θεματική ενότητα

«Αεροπλάνο. Αεροδρόμιο» της ενότητας 36 που αντικαθίσταται από τη θεματική ενότητα «Ελλάδα και Ευρώπη. Ευρωπαϊκή Ένωση» της ενότητας 27). Όλες οι άλλες αλλαγές αφορούν κυρίως σε ανακατατάξεις της ύλης και στον εμπλουτισμό της με περισσότερα κείμενα στο Δ μέρος, που καλύπτουν και νέα σύγχρονα κοινωνικά και επιστημονικά δεδομένα, ασκήσεις, θεωρητικό και λεξικογραφικό υλικό στα υπόλοιπα μέρη. Π.χ., στο τεύχος Γ΄, στο Δ μέρος, προστίθενται άλλα 12 κείμενα που αφορούν στα θέματα της κοινωνικής προσφοράς, την ισότιμη ένταξη των ΑΜΕΑ και την προσφορά οργάνων.

Ήδη από το 1985 σχεδιάζεται η έκδοση των βιβλίων για το Λύκειο (Τσολάκης, 1985:41-63), που αποτελούν συνέχεια αυτών του Γυμνασίου, των οποίων η πειραματική δίωρη εβδομαδιαία διδασκαλία αρχίζει το σχολικό έτος 1986-87 στην Α΄ τάξη σε 16 Λύκεια και συνεχίζεται στη Β΄ τάξη την επόμενη σχολική χρονιά σε άλλα 66, ενώ τον Ιανουάριο του 1988 οργανώθηκε από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο στην Αθήνα σχετικό σεμινάριο (Τσολάκης, 1988, Τσολάκης, 1995:171-194). Το στίγμα και αυτής της προσπάθειας είναι η κοινωνική/ επικοινωνιακή διάσταση της γλώσσας «σε όλες τις μορφές και τις χρήσεις από τις πιο απλές/ καθημερινές/ γενικές ως τις πιο σύνθετες/ ανώτερες/ ειδικές», η οποία θα επιτευχθεί με την άσκηση των μαθητών σε τρεις βασικούς στόχους, τον περιγραφικό, τον αφηγηματικό και τον αξιολογικό ή και στους συνδυασμούς τους (Τσολάκης, 1988:167-189).

Οι βασικές αρχές της αξιοποίησης των βιβλίων αυτών υποδεικνύονται με ακρίβεια από τη συγγραφική ομάδα: το βιβλίο μπορεί να θεωρηθεί ως «οδηγός για τη γλωσσική διδασκαλία, ο οποίος θα ενισχύεται [...] από την πρωτοβουλία και τη δημιουργικότητα του καθηγητή», που είναι «υποχρεωμένος να προσαρμόζει κάθε φορά τη διδασκαλία του στις ανάγκες της συγκεκριμένης τάξης», αντικαθιστώντας τμήματα του βιβλίου με άλλο, αυθεντικό οπωσδήποτε, υλικό, που ο ίδιος θεωρεί καταλληλότερο για το επίπεδο της τάξης του (Τσολάκης, Αδαλόγλου, Αυδή, Λόππα, Τάνης, 1990:14-20).

Το 1989 διδάσκεται το Α΄ τεύχος της *Έκφρασης/ Έκθεσης* (Αδαλόγλου, Αυδή, Λόππα, Τάνης, Τσολάκης, 1989Α) και ακολουθεί το Β΄ (Τσολάκης, Αδαλόγλου, Αυδή, Λόππα, Τάνης 1989Β). Η σειρά ολοκληρώνεται το 1990 με την έκδοση του Γ΄ τεύχους (Αδαλόγλου, Αυδή, Γρηγοριάδης, Δανιήλ, Ζερβού, Λόππα, Τάνης, Τσολάκης, 1990). Σε καθένα από τα βιβλία αυτά του μαθητή αντιστοιχεί ένα *Βιβλίο του καθηγητή* με το απαραίτητο υποστηρικτικό υλικό. Στο Α΄ τεύχος, για την Α΄ Λυκείου, εξετάζεται η Γλώσσα, τα όρια, η δημιουργικότητα και οι ποικιλίες της, και ο Λόγος, προφορικός και γραπτός στις διάφορες μορφές του (διάλογος, περιγραφή αφήγηση) και στην οργάνωσή του (πειθώ, επιχείρημα με αιτιολόγηση, με αναλογία). Το σημαντικό, το οποίο θα εκτιμηθεί και θα αξιοποιηθεί έπειτα από χρόνια, είναι ότι μέσω του παραπάνω θεωρητικού υλικού θα εισαχθεί στην εκπαίδευση η αφηγηματολογία που επίσημα θα αποτελέσει «ύλη» του μαθήματος της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας και των Αρχαίων Ελληνικών από το 1997 και ύστερα. Στο Β΄ τεύχος, για τη Β΄ Λυκείου, εξετάζεται η είδηση (το σχόλιο, η οργάνωση και η παρουσία της), τα βιογραφικά είδη (το αυτοβιογραφικό σημείωμα, η συστατική επιστολή), η Κριτική σε όλες τις εκφάνσεις της (βιβλίου, θεατρικής παράστασης κτλ.) και η περίληψη. Σε ό,τι αφορά την οργάνωση του λόγου, εξετάζεται η χρήση του παραδείγματος στην ανάπτυξη της παραγράφου, η ανάπτυξη με σύγκριση και αντίθεση και η συνοχή, και η ανάπτυξη με ορισμό και διαίρεση. Το σπουδαίο υλικό που περιέχεται στην ενότητα «Περίληψη» θα αξιοποιηθεί διδακτικά, όπως έπρεπε ήδη να είχε γίνει, επίσης μετά το 1997. Στο Γ΄ τεύχος, για τη Γ΄ Λυκείου, εξετάζονται οι τρόποι και οι μορφές πειθούς και το δοκίμιο σε σχέση με άλλα γραμματειακά είδη. Επιπλέον, ένα σημαντικό κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στη ερευνητική εργασία, η οποία συντελεί στην εξοικείωση των μαθητών με την έρευνα σε όλα της τα στάδια και τη βιβλιοθήκη («Ερευνητική εργασία, Α Επιλογή του θέματος, Αναζήτηση του υλικού, Η βιβλιοθήκη, Καταγραφή του υλικού, Εκτίμηση του υλικού, Διόρθωση και συγγραφή της εργασίας, Περίληψη, Παραπομπές και υποσημειώσεις, Βιβλιογραφία, Πίνακες και σχεδιαγράμματα, Επιλογικά, Β. Βιβλίο εισαγωγής, Θεματική ταξινόμηση, Καταλογράφηση-Δελτικοκατάλογος, καταχώριση βιβλιογραφίας, Παραδείγματα ερευνητικής εργασίας»). Και αυτό προηγείται της εποχής του, αφού αξιοποιήθηκε από τους διδάσκοντες μετά το 1997, με την εισαγωγή των συνθετικών εργασιών στην εκπαιδευτική διαδικασία, οι οποίες μάλιστα συνυπολογίζονταν στο βαθμό των μαθημάτων. Πρωτοποριακό είναι και το περιεχόμενο του παραρτήματος. Προσπαθεί να μυήσει στα μυστικά της «καλής» ανάγνωσης και αποτελεί μία

πρώτη προσπάθεια εισαγωγής μιας μορφής δημιουργικής γραφής, αφού υποδεικνύει τη διαδικασία της και τρόπους ανάπτυξης, καθιστώντας σαφές ότι το σωστό σχολικό γραπτό είναι αποτέλεσμα πρωτίστως κανόνων, που πρέπει να διδασχτούν οι μαθητές, και κατάλληλης ενημέρωσης στο προς ανάπτυξη θέμα. Όλα τα παραπάνω και στα τρία τεύχη συνοδεύονται από θέματα οργανωμένα σε κύκλους, που θα δώσουν το υλικό και το ερέθισμα για τη συγγραφή κειμένων, τα οποία είναι πλέον ενταγμένα σε συγκεκριμένο επικοινωνιακό πλαίσιο, και το κατάλληλο κάθε φορά λεξιλόγιο.

Το 1993 στην Γ΄ Λυκείου προστίθεται ένα ακόμη βιβλίο, *Έκθεση ιδεών. Λόγος δημιουργικός* (Γιακουμής, Γρηγοριάδης, Δανιήλ, Παπαϊωάννου, 1993), «με στόχο την άσκηση των μαθητών στη σύνταξη κειμένων μεγαλύτερης έκτασης, με πιο σύνθετο περιεχόμενο και πολύ προσεγμένη διατύπωση», ενταγμένων στην επικοινωνιακή διδασκαλία της γλώσσας (Μπαμπινιώτης, 1993:7-8), το οποίο όμως, παρά την αναμφισβήτητη χρησιμότητά του, δεν ευτύχησε να μακροημερεύσει για πρακτικούς λόγους.

Τα βιβλία αναθεωρήθηκαν το 2001. Σε ό,τι αφορά το Α΄ τεύχος (Τσολάκης, Αδαλόγλου, Αυδή, Λόππα, Τάνης 2005), οι επεμβάσεις είναι ήπιες και περιορίζονται σε μικρής έκτασης προσθήκες, αφαιρέσεις και αναδιατάξεις θεμάτων που δεν αλλάζουν το περιεχόμενο και τη φιλοσοφία τους, με δύο ουσιαστικές εξαιρέσεις: αφαιρείται το IV κεφάλαιο «Η κοινή νεοελληνική γλώσσα» (σ. 117-120) και προστίθεται η ενότητα «Το χρονογράφημα» (σ. 279-295), για την οποία στοιχεία υπήρχαν στο παλαιό βιβλίο της Γ΄ Λυκείου (Γ΄ τεύχος). Ας σημειώσουμε κάποιες επιπλέον προσθήκες: το θέμα του ελεύθερου χρόνου, θέματα για συζήτηση και έκφραση/ έκθεση σχετικά με την αγάπη και τον έρωτα (σ. 131), περιγραφή ενός χώρου/ κτιρίου (160-162) και λεξιλογικές ασκήσεις (σ. 162-167), δραματοποίηση και ομαδική εργασία (σ. 165), περιγραφή ζωγραφικού πίνακα ή άλλου έργου τέχνης (σ. 176-178), «Η παραβολή του αετού (παραβολή/ αλληγορία), απόσπασμα από μαρτυρίες αγωνιστών της Αντίστασης εναντίον των Γερμανών κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (236-237).

Σχετικά με το Β΄ τεύχος (Τσολάκης, Αδαλόγλου, Αυδή, Λόππα, Τάνης, 2002), οι προσθήκες αφορούν στον εμπλουτισμό της ύλης με κείμενα σύγχρονου προβληματισμού (ρεάλιτι σόου, πόλεμος στη Γιουγκοσλαβία, διαδίκτυο, σ. 60-63), αλλά και σε πρακτικά θέματα. Στην περίπτωση αυτή ας σημειωθεί ο σημαντικός για την πρακτική του χρήση εμπλουτισμός της ενότητας «Ο πρακτικός σκοπός ενός (αυτό)βιογραφικού» με τις «Συνηθισμένες θεματικές ενότητες ενός βιογραφικού σημειώματος» και του τμήματος «Θέματα για συζήτηση και έκφραση/ έκθεση με πίνακα με «Τα επαγγέλματα της ανεργίας και της επιτυχίας», θέματα για την τηλεργασία, τη μερική απασχόληση και τα ΑΜΕΑ. Το ίδιο σημαντική για τον πρακτικό σκοπό που εξυπηρετεί είναι η προσθήκη της «Συνέντευξης για πρόσληψη». Επιπλέον, η ενότητα «II Παρουσίαση και κριτική μιας θεατρικής παράστασης» πλουτίζεται με τα κείμενα «‘Νεωτερισμοί’ και αρχαίο δράμα» του κριτικού και μεταφραστή Μάριου Πλωρίτη και «Η μαμά διαλεκτική» του μεγαλύτερου ίσως θεατρικού συγγραφέα στην ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου Ιάκωβου Καμπανέλλη. Επίσης, η ενότητα «III Παρουσίαση και κριτική διαφόρων ‘αντικειμένων’» πλουτίζεται με κείμενα για τις δισκογραφικές εργασίες νέων για την εποχή τους τραγουδιστών (σ. 213-214), με μία κριτική παρουσίαση μίας έκθεσης «‘Θυμητικών’ της καθημερινής ζωής της Αθήνας στο γύρισμα του αιώνα» (σ. 215-216) και μίας παρουσίας έκθεσης ζωγραφικής του Γιώργου Παραλή (σ. 217). Ανάλογος σε σημασία είναι και ο εμπλουτισμός της ενότητας «II Περίληψη» με πρόσθετο υλικό. («Πώς οδηγούμαι στην περίληψη», «5. Παρατηρώ περιλήψεις από ποικίλα κείμενα» (σ. 268-273), «α) Περίληψη-εισαγωγικό σημείωμα σε κεφάλαιο του βιβλίου ιστορίας» (σ. 268), β) «Περίληψη του περιεχομένου του βιβλίου για βιβλιογραφική ενημέρωση» (σ. 269), «γ) Περίληψη από λογοτεχνικό έργο»). Στα θέματα για συζήτηση και έκφραση/ έκθεση προστίθενται το κείμενο «Ο πυκνός και λιτός λόγος» (σ. 279-280) και το θέμα του ελεύθερου χρόνου σε πολλές από τις εκφάνσεις του (σ. 280), που υποστηρίζεται από τρία κείμενα. Από το επίμετρο αφαιρείται το απόσπασμα «Το γλωσσικό ζήτημα».

Ριζική είναι η αναθεώρηση του Γ΄ τεύχους (Τσολάκης, Αδαλόγλου, Αυδή, Γρηγοριάδης, Δανιήλ, Ζερβού, Λόππα, Τάνης, 2001) με αποτέλεσμα να διαταράσσεται σε κάποια σημεία η ισορροπία του. Προστίθεται ένας μεγάλος αριθμός θεμάτων, δοκιμίων και

άρθρων, τουλάχιστον 23 («Γλώσσα και ιδεολογία» της Α Φραγκουδάκη, το κείμενο του Καραμανλή για την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το κείμενο του Γραμματικάκη για το σύμπαν, «Το δίκαιο της πυγμής» του Ε. Π. Παπανούτσου, «Ψυχολογία των Νεοελλήνων» του ιδίου, τρία κείμενα για τα δικαιώματα του ανθρώπου: «Εννοιολογική σύγχυση και πολιτική εκμετάλλευση» του Π. Κονδύλη, «Φιλοπαίγμονες εν ου παικτοίς» του Π. Σούρλα και ένα του Δ. Γουσέτη από τον ημερήσιο Τύπο, «Η δύναμη της μάζας» του Ε. Π. Παπανούτσου, «Η τεχνική πρόοδος» του ιδίου, «Πάντα πλήρη θεών του Γ. Σεφέρη, κείμενα για τα ελγίνεια, ένα κείμενο του Ελύτη για την ποίηση, «Γιατί μας συνεπαίρνει το ποδόσφαιρο», «Η διαμάχη για την παραχώρηση του Ηρώδειου στον σχεδιαστή Κάλβιν Κλάιν και οι προεκτάσεις της», «Λαϊκότητα και λαϊκισμός», «Η κλωνοποίηση», «Ψυχολογικές και παιδαγωγικές επισημάνσεις για τη χρήση της πληροφορικής στην εκπαίδευση», θέματα για τον Η/Υ και το διαδίκτυο, κείμενο για τον θηλασμό, τα οποία συνοδεύονται από ερωτήσεις προς επεξεργασία), υψηλού βαθμού ποιότητας λόγου και, κατά συνέπεια, γλωσσικής και νοηματικής δυσκολίας και τέτοιων σε έκταση που για ορισμένα καθίσταται απαγορευτική η ανάγνωση και η επεξεργασία τους στην τάξη. Αρκετά θέματα αντιπροσωπεύονται από περισσότερα από ένα κείμενα (βλ. επιστροφή ελγινείων, διαδίκτυο), επιτείνοντας τον πλουραλισμό των προσεγγίσεων. Ιδιαίτερα σημαντική, επίσης, είναι η προσθήκη ενός ολόκληρου κεφαλαίου (σ. 209-265), εκτάσεως 56 σελίδων («Κεφάλαιο 3 Δίκαιος και Άδικος Λόγος»), στο οποίο εξετάζεται ένα σύνολο ποικίλων θεμάτων υψηλού ήθους («Η γλώσσα της εξουσίας και η γλώσσα της παιδείας», «Ο άνθρωπος», από την ομιλία του Γ. Σεφέρη στη Στοκχόλμη, «Παιδεία και εθνική μόρφωση» του Α. Δελμούζου, «Εθνική Αγωγή και Ολοκληρωτισμός», «Μεσσιανισμός» του Φ. Πολίτη, «Παιδεία δύναμις θεραπευτική ψυχής» του Ι. Θ. Κακριδή). Αφαιρείται από την πρώτη έκδοση ένας αριθμός περίπου 14 κειμένων («Ο αντίπαλος λόγος» του Δ. Ν. Μαρωνίτη, «Γυναίκες με τη σιγουριά του κόκορα και άντρες με τη σιγουριά της κότας» του D. H. Laurence (σ. 31-32), τα νομικά κείμενα (σ. 51-54), «Γλώσσα και εξουσία» του Δ. Ν. Μαρωνίτη, σ. 58), τμήμα της συνέντευξης ενός Ιρακινού πρέσβη (σ. 59-61), «Ο αντίπαλος λόγος» του Δ. Ν. Μαρωνίτη (σ. 69-71), το κείμενο του Δ. Γληνού (σ. 83-84), «Η εικόνα του σπηλαίου των δεσμοτών» (σ. 96-98), «Δορυφορική εξαπάτηση» του Γ. Γεωργίου (σ. 99), κείμενο για τα πυρηνικά του Ευτύχη Ι. Μπιτσάκη (σ. 100-101), «Τέχνη και εποχή» του Γ. Σεφέρη (σ. 102), «Η ελληνική βιβλιοφιλία» του Π. Νιρβάνα (σ. 101-102), «Στα σπήλαια της ψυχής» του Ε. Π. Παπανούτσου (σ. 107-110), «Ένα δευτερότερο καβαφικό ποίημα» του Α. Κούσουλα (σ. 122-124), «Αλλοτρίωση» (σ. 126-127), «Η ρίζα της κρίσης του καπιταλισμού» (127-129), όλα τα κείμενα που παρατίθενται για άσκηση στις σ. 131-136. Εκτός από τις αφαιρέσεις των παραπάνω κειμένων, ας συνυπολογιστούν και κάποιες άλλες, όπως οι ασκήσεις στην ενότητα «Επιχειρήματα και τεκμήρια» (σ. 15-16, 17), οι ενότητες «Διάβασμα και σύνθεση», «Διάβασμα και αξιολόγηση» του Παραρτήματος, το διάγραμμα του κειμένου του Ανδρόνικου (σ. 196-197) και «Ο ρόλος των μερών του γραπτού»). Εκτός από τις προσθήκες και τις αφαιρέσεις, στο αναθεωρημένο βιβλίο πολλές είναι οι παρεμβάσεις στην ενότητα για το δοκίμιο. Προστίθενται απόψεις διάφορων συγγραφέων για τον ορισμό του δοκιμίου («Εισαγωγή στο δοκίμιο»), αναιρείται, όμως, η σαφήνεια που υπήρχε στο παλαιό βιβλίο σε ό,τι αφορά τα είδη το δοκίμιο. (Εννοια του δοκιμίου Α. Δοκίμιο και λογοτεχνία, Β. Δοκίμιο και άλλα γραμματειακά είδη, 1. Δοκίμιο και πραγματεία, μελέτη, διατριβή και μονογραφία, 2. Δοκίμιο και διδαχή, ημερολόγιο, επιστολή, διάλογος, 3. Δοκίμιο και άρθρο, επιφυλλίδα, χρονογράφημα, Ιστορία του δοκιμίου, Τα είδη του δοκιμίου Α. Το δοκίμιο στοχασμού, Β. Το αποδεικτικό δοκίμιο, Βασική δομή του δοκιμίου). Στο αναθεωρημένο βιβλίο παρατίθενται τα δοκίμια χωρίς να δηλώνεται το είδος τους. Λείπει μάλιστα η διαίρεση στα «Είδη του δοκιμίου» σε «Α. Το δοκίμιο στοχασμού» και «Β. Το αποδεικτικό δοκίμιο».

Απαράδεκτη είναι η λογοκρισία που υπέστη το εγχειρίδιο αυτό ερήμην της συγγραφικής ομάδας, δύο μάλιστα φορές. Σε επανέκδοσή του, από την ενότητα «Η γλώσσα της εξουσίας και η γλώσσα της παιδείας» αφαιρέθηκε το κείμενο του Ρ. Λίβινγκστον «Το ελληνικό πνεύμα: το γνώρισμα της ελευθερίας», στο οποίο αντιπαραβάλλεται η στάση υποταγής του Εβραίου στην παράδοση με τη στάση του Έλληνα που «έχει εμπιστοσύνη στον εαυτό του και το λόγο», ενώ στην εισαγωγή της ενότητας είχε παραμείνει το σχόλιο που αφορούσε το κείμενο αυτό και εκφώνηση που ζητούσε από τους μαθητές να αναγνώσουν το

κείμενο του Λίβινγκστον μετά το απόσπασμα του *Προμηθέα Δεσμώτη*, τονίζοντας την αισχυλική σύλληψη της ελευθερίας και αντιπαραθέτοντάς την στην εβραϊκή (βλ. ΣΤ΄ έκδοση, 2006). Σε νεότερη επανέκδοση έχει αφαιρεθεί από την ενότητα «Ο άνθρωπος» ένα ακόμη σχόλιο που αφορούσε τον ανθρωποκεντρισμό της ελληνικής θρησκείας και αποτελούσε συνέχεια του ανθρωποκεντρικού χαρακτήρα της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας και πολιτικής (Χασάπη-Χριστοδούλου, 2010: 513-514).

Και στα τρία αναθεωρημένα τεύχη υπάρχει πλούσια εικονογράφηση, ιδιαίτερα επιτυχημένη στο Β΄ τεύχος, όχι όμως στον ίδιο βαθμό λειτουργική στο Γ΄ τεύχος, όπως στα βιβλία του Γυμνασίου, λόγω του μεγάλου αριθμού των εικόνων που κατατεμαχίζουν το κείμενο, γιατί διασπούν την προσοχή του αναγνώστη, μολονότι δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ούτε η πολυτροπικότητα αλλά ούτε και πολυγραμματισμός αυτών των βιβλίων. Αλλά τα βιβλία είναι δύσκολο να λειτουργήσουν έξω από το πλαίσιο των Πανελλαδικών εξετάσεων, με αποτέλεσμα η διδασκαλία τους να εξυπηρετεί το εξετασιοκεντρικό σύστημα, αδιαφορώντας για το «συνοδευτικό» υλικό. Αυτός είναι και ο λόγος που παραμένει αναξιοποίητος ο διαθεματικός χαρακτήρας τους, δεδομένος ήδη από την πρώτη τους έκδοση. Ο προγραμματισμός, πάντως, διευκολύνεται, γιατί στην αναθεωρημένη τους έκδοση οι σελίδες που μπορούν να διδαχθούν προαιρετικά επισημαίνονται με διαφορετικό χρώμα. Έτσι «ελαφραίνει» αισθητά η ύλη και ο διδάσκων μπορεί να κινηθεί με μεγαλύτερη ελευθερία, γνωρίζοντας εκ των προτέρων τι μπορεί να παραλείψει ή σε τι δε χρειάζεται να επιμείνει, ακόμη και αν επιθυμεί να το διδάξει.

Όπως στο Γυμνάσιο, και στο Λύκειο το βιβλία του μαθητή, εκτός από τα βιβλία για τον καθηγητή, συμπληρώνονται σταδιακά και με άλλα δύο βιβλία εκτός από τη *Νεοελληνική Γραμματική* και το *Συντακτικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*. Πρώτα με τους *Θεματικούς κύκλους* το 2001 (Μανωλίδης, Μπεχλιβάνης, Φλώρου, 2001, Μανωλίδης, Μπεχλιβάνης, Φλώρου, 2003), βιβλίο 479 σελίδων που «πλουτίζει και διευρύνει τον προβληματισμό των βιβλίων, οργανωμένο σε 20 κύκλους, με σκοπό να «βοηθήσει τον μαθητή να σκεφτεί και να συζητήσει [...] προβλήματα κοινωνικά, επιστημονικά, καλλιτεχνικά, φιλοσοφικά, πολιτικά, πολιτισμικά, [...] για να αναζητήσει την αλήθεια και να ολοκληρωθεί, να γίνει δηλαδή ελεύθερος άνθρωπος», στο οποίο «το εικαστικό υλικό συνδέεται νοηματικά με τα κείμενα» και μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την παραγωγή λόγου» (Τσολάκης, 2001: 7-9). Έπειτα, τις *Γλωσσικές ασκήσεις για το Ενιαίο Λύκειο* (Κανδήρου, Πασχαλίδης, Ρίζου, 2003 Α) το 2003, ένα βιβλίο αντίστοιχο με αυτό του Γυμνασίου που, σύμφωνα με τον Τσολάκη, «έχει να κάνει με τις σημασίες των λέξεων και με τους σημασιακούς ιριδισμούς τους» (Τσολάκης, 2003: [9]).

Με τα βιβλία στα οποία αναφερθήκαμε, ολοκληρώνεται μία προσπάθεια είκοσι πέντε ετών, την οποία ανέλαβε μία ευρεία ομάδα φιλόλογων υπό τον συντονισμό του καθηγητή Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας Χρίστου Τσολάκη. Το «ανέλαβε» με την κυριολεκτική του σημασία, «δέχτηκε ως υποχρέωση», γιατί ουδέποτε τα άφησε στην τύχη τους, αλλά τα παρακολουθούσε και τα παρακολουθεί. Άλλωστε κάποια από τα μέλη της είχαν και εξακολουθούν να έχουν ενεργό ρόλο στα εκπαιδευτικά δρώμενα. Πρόκειται για βιβλία πρωτοποριακά για την εποχή τους, αφού όπως αποδείχθηκε από τα παραπάνω, καλύπτουν τις απαιτήσεις τόσο των Πιλοτικών Προγραμμάτων για τη διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσας του Γυμνασίου (Πρόγραμμα Σπουδών, 2011) όσο και του Προγράμματος Σπουδών για τη διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσας του Λυκείου (ΦΕΚ, 2001) και, εάν αναθεωρούνταν, θα μπορούσαν να ανταποκριθούν στις ανάγκες των νέων εκπαιδευτικών προσανατολισμών. Η ολοκληρωμένη αυτή προσπάθεια για τη σωστή και αποτελεσματική διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσας αποτελεί ένα μοναδικό παράδειγμα στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης και του εκπαιδευτικού βιβλίου, που δικαιώνεται από τις εξελίξεις στον διεθνή χώρο (Χασάπη, 2004-2005: 55-85).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αδαλόγλου, Κ., Αυδή, Α., Λόππα, Ε., Τάνης, Δ., Τσολάκης, Χ. (1989) *Έκφραση Εκθεση για το Λύκειο*, τεύχος Α΄ (Αθήνα, ΟΕΔΒ).
Αργυροπούλου, Χ., Κατσιμπάρδης, Μ. (2006) «Νεοελληνική Γλώσσα», *Τεύχος Επιμορφωτικού Υλικού* (Αθήνα), σ. 58-63.

- Γιακουμής, Π., Γρηγοριάδης, Ν., Δανιήλ, Α., Παπαϊωάννου, Π. (1993) *Έκθεση ιδεών. Λόγος δημιουργικός* (Αθήνα, ΟΕΔΒ).
- Γιαννικοπούλου Α., Παπαδοπούλου, Μ. (2004), «Η εικόνα του γραπτού μηνύματος σε κείμενα που διαβάζουν τα παιδιά: παραδείγματα από βιβλία, εφημερίδες, κόμικς και περιβάλλοντα γραπτό λόγο», Π. Παπούλια-Τζελέπη και Ε. Τάφα (επιμ.) *Γλώσσα και γραμματισμός στη νέα χιλιετία* (Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα), σ. 81-96.
- Γρόσδος, Σ. (2011) «Εικόνα και γλωσσική διδασκαλία. Η διδακτική αξιοποίηση πολυτροπικών κειμένων», *Νέα Παιδεία* 138, σ. 63-83.
- Kalantzis, M., Core B., «Πολυγραμματισμοί: επανεξέταση του τι εννοούμε ως γραμματισμό και τι διδάσκουμε ως γραμματισμό στα πλαίσια της παγκόσμιας πολιτισμικής πολυμορφίας και των νέων τεχνολογιών επικοινωνίας» (1999), στο Α.-Φ. Χρηστίδης (επιμ.), *‘Ισχυρές’ και ‘ασθενείς’ γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού*, τόμ. 2 (Θεσσαλονίκη, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας), σ. 680-695.
- Κανδήρου, Γ., Πασχαλίδης, Δ. Ε., Ρίζος, Σ. Ν., συντονισμός Τσολάκης, Χ. Λ. (2001) *Νεοελληνική Γλώσσα για το Γυμνάσιο. Γλωσσικές Ασκήσεις* (Αθήνα, ΟΕΔΒ).
- Κανδήρου, Γ. Β., Πασχαλίδης, Δ. Ε., Ρίζου, Σ. Ν. (2003Α) *Γλωσσικές ασκήσεις για το ενιαίο λύκειο* (Αθήνα, ΟΕΔΒ)
- Κανδήρου, Γ. Β., Πασχαλίδης, Δ. Ε., Ρίζου, Σ. Ν. (2003Β) «Το νέο βιβλίο ‘Νεοελληνική Γλώσσα. Γλωσσικές ασκήσεις’ για το Γυμνάσιο» *Πρακτικά Ζ΄ Πανελληνίου Συνεδρίου: Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Οι γλώσσες της γλώσσας* (Θεσσαλονίκη, Κώδικας), σ. 191-198.
- Κάνδρος, Π., Λανάρης, Ε., Μουμτζάκης Α., Τάνης Δ., Τσολάκης, Χ. (1984Α) *Νεοελληνική Γλώσσα για το Γυμνάσιο*, τεύχος Α΄ (Αθήνα, ΟΕΔΒ).
- Κάνδρος, Π. Λανάρης, Ε., Μουμτζάκης Α., Τάνης Δ., Τσολάκης, Χ. (1984Β) *Νεοελληνική Γλώσσα για το Γυμνάσιο*, τεύχος Β΄ (Αθήνα, ΟΕΔΒ).
- Κάνδρος, Π. Λανάρης, Ε., Μουμτζάκης Α., Τάνης Δ., Τσολάκης, Χ. (1994Α) *Νεοελληνική Γλώσσα για το Γυμνάσιο*, τεύχος Α΄ (Αθήνα, ΟΕΔΒ).
- Κάνδρος, Π., Λανάρης, Ε., Μουμτζάκης Α., Τάνης Δ., Τσολάκης, Χ. (1994Β) *Νεοελληνική Γλώσσα για το Γυμνάσιο*, τεύχος Β΄ (Αθήνα, ΟΕΔΒ).
- Κάνδρος, Π., Λανάρης, Ε., Μουμτζάκης Α., Τάνης Δ., Τσολάκης, Χ. (1998) *Νεοελληνική Γλώσσα για το Γυμνάσιο*, τεύχος Γ΄ (Αθήνα, ΟΕΔΒ).
- Kress, G., Leeuwen, T. V. (1996) *Reading images, the grammar of visual design* (London, Routledge).
- Κελπανίδης, Μ. (1996) «Αξιολόγηση του προγράμματος της γλωσσικής διδασκαλίας στο γυμνάσιο και στο λύκειο», *Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Συνεδρίου: Η διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας* (Θεσσαλονίκη, Κώδικας), σ. 129-152.
- Κυπριώτης, Δ. (2006) «Πολυτροπικότητα και γραπτά εικονιστικά κείμενα», (*multitasks.blogspot.com*) (προσπελάστηκε στις 4-08-2011).
- Μανωλίδης, Γ., Μπεχλιβάνης, Θ., Φλώρου, Φ., συντονιστής Τσολάκης, Χ. Λ. (2001) *Έκφραση Έκθεση για το Ενιαίο Λύκειο. Θεματικοί κύκλοι* (Αθήνα ΟΕΔΒ).
- Μανωλίδης, Γ., Μπεχλιβάνης, Θ., Φλώρου, Φ. (2003) «Οι Θεματικοί Κύκλοι για το Ενιαίο Λύκειο», *Πρακτικά Ζ΄ Πανελληνίου Συνεδρίου: Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Οι γλώσσες της γλώσσας* (Θεσσαλονίκη, Κώδικας), σ. 199-207.
- Μείζον Πρόγραμμα Επιμόρφωσης (2011) *Μείζον Πρόγραμμα Επιμόρφωσης. Βασικό επιμορφωτικό υλικό: Τόμος Α΄: Γενικό μέρος* (Αθήνα, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο).
- Μείζον Πρόγραμμα Επιμόρφωσης (2011) *Μείζον Πρόγραμμα Επιμόρφωσης. Βασικό επιμορφωτικό υλικό: Τόμος Β΄: Ειδικό μέρος, ΠΕ 02 Φιλολογοί*, (Αθήνα, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο).
- Μεταξιώτης, Γ. (2001) «Η εικόνα ως εκπαιδευτικό παράδειγμα», *Νεοελληνική Γλώσσα για το Γυμνάσιο. Αναθεωρημένη έκδοση. Τεύχος Α΄, Βιβλίο του καθηγητή* (Αθήνα, ΟΕΔΒ), σ. 85-87.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1993) «Πρόλογος», Γιακουμής, Π., Γρηγοριάδης, Ν., Δανιήλ, Α., Παπαϊωάννου, Π. *Έκθεση ιδεών. Λόγος δημιουργικός* (Αθήνα ΟΕΔΒ).
- Μπενέκος, Α. (1990) «Παιδευτικές λειτουργίες του εικονογραφημένου βιβλίου: αναζητήσεις, διακρίσεις, αξιολογήσεις», *Διαβάζω* 248, σ. 32-53.

- Εωχέλλης, Π., Κελπανίδης, Μ., Τερζής, Ν., Καψάλης, Ε., Χοντολίδου, Ε., Δάρα, Β. (1992) «Αξιολόγηση του προγράμματος γλωσσικής διδασκαλίας στο Γυμνάσιο. Ερευνητικά δεδομένα», *Φιλολόγος*, 67, σ. 5-29.
- Πρόγραμμα Σπουδών (2011) *Πρόγραμμα Σπουδών για τη διδασκαλία της νεοελληνικής Γλώσσας και της Λογοτεχνίας, της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας στην υποχρεωτική εκπαίδευση* (Αθήνα, ΥΠΔΒΜΘ), σ. 9-22, 114-143.
- Τάνης, Δ.. (2003) «Τα αναθεωρημένα βιβλία της Νεοελληνικής Γλώσσας για την Α΄ και Β΄ Γυμνασίου. ΟΕΔΒ, Αθήνα 2001», *Πρακτικά Ζ΄ Πανελληνίου Συνεδρίου: Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Οι γλώσσες της γλώσσας* (Θεσσαλονίκη, Κώδικας), σ. 163-181.
- Τσολάκης, Χ. (1976) «Για μια λειτουργική γραμματική», *Λόγος και Πράξη* 3, σ. 21-28.
- Τσολάκης, Χ. (1983) «Γλωσσική διδασκαλία. Το ελληνικό στίγμα και οι συντεταγμένες του. Από τη γραμματική παράδοση στους νέους καιρούς», *Γλώσσα* 1, σ. 58-70.
- Τσολάκης, Χ. (1985) «Η γλωσσική διδασκαλία στη Μέση Εκπαίδευση. Πραγματικότητα, προοπτική», *Σεμινάριο* 5, σ. 41-63.
- Τσολάκης, Χ. (1988) «Η γλωσσική διδασκαλία /επικοινωνία στο λύκειο», *Φιλολόγος* 53, σ. 167-189.
- Τσολάκης, Χ., Αδαλόγλου, Κ., Αυδή, Α., Λόππα, Ε., Τάνης, Δ.. (1989Β) *Έκφραση Έκθεση για το Λύκειο*, τεύχος Β΄ (Αθήνα, ΟΕΔΒ).
- Τσολάκης, Χ., Αδαλόγλου, Κ., Αυδή, Α., Λόππα, Ε., Τάνης, Δ. (1990) *Έκφραση Έκθεση για το Λύκειο*, τεύχος Γ΄ (Αθήνα, ΟΕΔΒ).
- Τσολάκης, Χ. (1990) «Πορεία προς τη γλωσσική διδασκαλία του γυμνασίου», *Γλώσσα* 24, σ. 5-14.
- Τσολάκης, Χ., Αδαλόγλου, Κ., Αυδή, Α., Λόππα, Ε., Τάνης, Δ. (1990) «Η διδασκαλία του βιβλίου “Έκφραση/Έκθεση”, τ. Α΄, Β΄ στην Α΄ και Β΄ Λυκείου», *Φιλολόγος* 59, σ. 14-20.
- Τσολάκης, Χ. (1993) «Δραστική η γλώσσα, δραστική και η διδασκαλία της», *Απόψεις*, παράρτημα 6, σ. 87-98.
- Τσολάκης, Χ. (1995) *Από τα γράμματα στη γλώσσα. Πορεία προς τον επικοινωνιακό λόγο* (Βάνιας, Θεσσαλονίκη).
- Τσολάκης, Χ. Λ. (2001) «Προλογικά», *Νεοελληνική Γλώσσα για το Γυμνάσιο. Γλωσσικές Ασκήσεις* (Αθήνα, ΟΕΔΒ), σ. 7-10.
- Τσολάκης, Χ., Κάνδρος, Π., Λανάρης, Ε., Μουμτζάκης, Α., Τάνης, Δ. (2001) *Νεοελληνική Γλώσσα για το Γυμνάσιο*, αναθεωρημένη έκδοση, τεύχ. Α΄ βιβλίο του καθηγητή (Αθήνα, ΟΕΔΒ).
- Τσολάκης, Χ. Λ., Κάνδρος, Π., Λανάρης, Ε., Μουμτζάκης, Α., Τάνης, Δ. (2001Α) *Νεοελληνική Γλώσσα για το Γυμνάσιο*, αναθεωρημένη έκδοση, τεύχος Α΄ (Αθήνα ΟΕΔΒ).
- Τσολάκης, Χ. (2001) «Προλογικά», Μανωλίδης, Γ., Μπεχλιβάνης, Θ., Φλώρου, Φ. *Έκφραση Έκθεση για το Ενιαίο Λύκειο. Θεματικοί κύκλοι* (Αθήνα, ΟΕΔΒ), σ. 7-9.
- Τσολάκης, Χ. Λ., Αδαλόγλου, Κ., Αυδή, Α., Γρηγοριάδης, Ν., Δανήλ, Α., Ζερβού, Ι., Λόππα, Ε., Τάνης, Δ. (2001) *Έκφραση Έκθεση για το Ενιαίο Λύκειο*. Αναθεωρημένη έκδοση, τεύχος Γ΄ (Αθήνα, ΟΕΔΒ), Α έκδοση.
- Τσολάκης, Χ. Λ., Αδαλόγλου, Κ., Αυδή, Α., Λόππα, Ε., Τάνης, Δ. (2002) *Έκφραση Έκθεση για το Ενιαίο Λύκειο*. Αναθεωρημένη έκδοση, τεύχος Β΄ (Αθήνα, ΟΕΔΒ), Α έκδοση.
- Τσολάκης, Χ. Λ. (2003) «Αντί προλόγου», *Γλωσσικές ασκήσεις για το ενιαίο λύκειο*, (Αθήνα, ΟΕΔΒ).
- Τσολάκης, Χ. Λ., Αδαλόγλου, Κ., Αυδή, Α., Λόππα, Ε., Τάνης, Δ. (2005) *Έκφραση Έκθεση για το Ενιαίο Λύκειο*. Αναθεωρημένη έκδοση, τεύχος Α΄ (Αθήνα, ΟΕΔΒ), Β έκδοση.
- Τσολάκης, Χ. Λ., Κάνδρος, Π., Λανάρης, Ε., Μουμτζάκης, Α., Τάνης, Δ. (2005Β) *Νεοελληνική Γλώσσα για το Γυμνάσιο*, αναθεωρημένη έκδοση, τεύχος Β΄ (Αθήνα ΟΕΔΒ) έκδοση Ε.
- Τσολάκης, Χ. Λ., Κάνδρος, Π., Λανάρης, Ε., Μουμτζάκης, Α., Τάνης, Δ. (2005Γ) *Νεοελληνική Γλώσσα για το Γυμνάσιο*, αναθεωρημένη έκδοση, τεύχος Γ΄ (Αθήνα ΟΕΔΒ) έκδοση Δ.

ΦΕΚ (2011) ΦΕΚ. Τεύχος Β΄, αριθμ. Φύλλου 1562/27 Ιουνίου 2011, Αποφάσεις, αριθμ. 70001/Γ2, σ. 21052-21068.

Χασάπη, Ε. (2004-2005) «Ο διαγωνισμός Ο.Ο.Σ.Α. /PISA και η “Αναγνωστική εγγραμματοσύνη” στην ελληνική εκπαίδευση», *Έρευνα και Εκπαίδευση*, τόμ. 4, σ. 55- 85.

Χασάπη-Χριστοδούλου, Ε. (2010) «Από τα βιβλία της Νεοελληνικής Γλώσσας του Γυμνασίου στα βιβλία της Έκφρασης-Έκθεσης του Λυκείου. Παρατηρήσεις και επισημάνσεις», *Φιλολογος* 141, σ. 498-520.

Χατζησαββίδης, Σ., Γαζάνη, Ε. (2005) «Πολυτροπικός και μονοτροπικός/εικονικός λόγος: από την πρόσληψη στην κατασκευή του παιδικού υποκειμένου», Κωνσταντινίδου-Σέμογλου, Ο. (επιμ.), *Εικόνα και Παιδί* (Θεσσαλονίκη, cannot not design publications).

Υαννικοπούλου, Α. (2002) «When the world meets the picture: the phenomenology of written text in children’s picture book», Β. Cope & Μ. Kalantzis, *Proceedings of learning conference* (Australia, Common Ground), σ. 1-23.